

امکان سنجی پرداخت بخشی از مبلغ سند تجاری در حقوق ایران و کنوانسیون‌های بین‌المللی

اکمال نیک‌فرجام *

استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران

چکیده

قاعده کلی در ایفای تعهد اعم از تعهد پولی و غیر آن، انجام همه موضوع تعهد در زمان مقرر است و مطابق ماده ۲۷۷ قانون مدنی متعهد نمی‌تواند متعهدله را مجبور به قبول قسمتی از موضوع تعهد کند. حال سؤال این است که آیا این قاعده در مورد پرداخت اسناد تجاری به معنای خاص (برات، سفته و چک) نیز اعمال می‌شود یا خیر؟ و آیا مقررات قانون تجارت ایران با کنوانسیون‌های بین‌المللی در این زمینه هماهنگ است؟ این‌ها و سؤالات مرتبط دیگر موضوعی است که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه تحقیق حکایت از آن دارد که پرداخت بخشی از مبلغ برات و سفته در قانون تجارت ایران پذیرفته شده، در حالی که حکم این موضوع نسبت به چک متفاوت است. در کنوانسیون‌های ژنو، پرداخت قسمتی از مبلغ برات، سفته و چک حکم مشابهی دارند، ولی کنوانسیون‌های آنسیترا با موضوع بروات و سفته‌های بین‌المللی برخلاف آنچه در مورد کنوانسیون‌های ژنو و قانون تجارت ایران نسبت به برات و سفته گفته شد، حکم متفاوتی را بیان کرده است. از این رو پیشنهاد شده است که قانون‌گذار ایران همگام با کنوانسیون‌های یادشده و با تفکیک اسناد تجاری ملی از بین‌المللی، اصلاحات لازم را به عمل آورد.

واژگان کلیدی: برات، سفته و چک، پرداخت بخشی از مبلغ، قوانین تجاری ایران، کنوانسیون‌های ژنو و آنسیترا.

مقدمه

موضوع اسناد تجاری به معنای اخص آن که شامل برات، سفته و چک می‌باشد، همواره پرداخت مبلغی پول است که باید توسط مسئول، امضاکنندگان سند و یا بانک محال‌علیه در موعد مقرر و یا عندالمطالبه در وجه دارنده آن پرداخت شود. به‌طور اساسی انجام تعهد و ازجمله پرداخت دین توسط مدیون طبق قاعده کلی حاکم در حقوق مدنی می‌بایست به‌طور کامل و طبق قرارداد طرفین صورت گیرد. اما با وجود این قاعده وضعیت در مورد پرداخت اسناد تجاری بنا به دلایلی متفاوت است. از این رو سؤالاتی مطرح می‌شود که عبارت‌اند از اینکه آیا مسئول یا مسئولان سند تجاری می‌توانند قسمتی از مبلغ را به دارنده آن بپردازند و آیا دارنده سند علی‌رغم میل خود، ملزم به دریافت آن می‌باشد یا خیر؟ از طرفی با فرض مثبت بودن پاسخ، آیا این موضوع در همه اسناد تجاری مذکور یکسان و تابع حکم واحد است؟ همچنین وضعیت این‌گونه پرداخت در کنوانسیون‌های ژنو و آنسیترال چگونه است و در همه موارد یادشده پرداخت بخشی یا جزئی از مبلغ چه آثار حقوقی برای دارنده سند، پرداخت‌کننده و سایر امضاکنندگان آن به دنبال دارد؟

همان‌گونه که گفته شد، اهمیت موضوع زمانی روشن‌تر می‌شود که در قانون مدنی و مطابق ماده ۲۷۷ آن: «متعهد نمی‌تواند متعهدله را مجبور به قبول قسمتی از موضوع تعهد نماید، ولی حاکم می‌تواند نظر به وضعیت مدیون مهلت عادلانه یا قرار اقساط دهد». هرچند موضوع تعهد در این ماده به صورت مطلق بیان شده است، ولی بدون تردید تعهد پولی و پرداخت وجه نقد را نیز شامل می‌شود. بنابراین مدیون نمی‌تواند بدون رضایت داین، پرداخت قسمتی از مبلغ موضوع تعهد را به وی تحمیل کند، این در حالی است که مقررات قانون تجارت ایران و کنوانسیون‌های ژنو در مورد برات، سفته و چک موضوع پرداخت جزئی مبلغ در اسناد تجاری را پذیرفتند.^۱ هرچند تفاوت‌هایی در این مورد و آنچه در کنوانسیون‌های آنسیترال در مورد بروات و سفته‌های بین‌المللی وجود دارد، به چشم می‌خورد.

ماده ۲۷۷ قانون مدنی قاعده یا اصل کلی را در جهت اعتبار بخشیدن به قصد و اراده و قرارداد طرفین بیان کرده است. در عین حال ممکن است استثنائاتی هم داشته باشد. برای مثال، در موردی که قسمتی از دین مدیون به موجب تهاوتر قهری برطرف شده باشد و یا مطابق قسمت اخیر ماده مذکور

۱. در حقوق براتی انگلیس و آمریکا مقررات ویژه‌ای راجع به تأدیه جزئی از وجه برات پیش‌بینی نشده است، هرچند در قواعد عمومی این ممالک بدهکار نمی‌تواند بستانکار را به قبول بخشی از طلب وادار سازد (صقری، ۱۳۸۷: ۱۰۸). در حقوق عام فرانسه نیز داین می‌تواند از قبول پرداخت جزئی از دین خودداری کند (ماده ۱۲۴۴ ق.م)، اما برخلاف این قاعده، ماده ۱۳۶ قانون تجارت این کشور دارنده برات را مکلف می‌کند که پرداخت جزئی را بپذیرد (اسکینی، ۱۳۷۶: ۱۳۳).

حاکم، مهلت عادلانه یا قرار اقساط بدهد، متعهدله مجبور به قبول بخشی از مطالبات خود می‌گردد. (ر.ک به: عدل، مصطفی، ۱۳۸۵: ۱۳۶ و ۱۳۷؛ صفایی، سیدحسین، ۱۳۹۲: ۲۴۳). نکته قابل توجه دیگر آن که براساس مقرر مزبور حاکم می‌تواند مهلتی به مدیون برای ایفای تعهد خود بدهد. لیکن این حکم در قانون تجارت متفاوت است. مطابق ماده ۲۶۹ این قانون محاکم نمی‌توانند بدون رضایت صاحب برات یا سفته برای تأدیه وجه برات مهلتی بدهند.

برای بررسی جزئیات این موضوع و پاسخ به سؤالات مذکور مطالب را در دو بخش مورد بحث قرار می‌دهیم: در بخش اول پرداخت بخشی از مبلغ سند را در حقوق ایران و در بخش دوم این موضوع را در کنوانسیون‌های یادشده بررسی می‌کنیم.

۱- پرداخت بخشی از مبلغ سند تجاری و آثار آن در حقوق ایران

مهم‌ترین ویژگی اسناد براتی، تعهد پولی مندرج در آن‌هاست. به همین دلیل این اسناد وسیله پرداخت محسوب می‌شوند و نقش مهمی در معاملات به‌ویژه معاملات بین‌تجار ایفا نموده و از نقل و انتقال پول جلوگیری می‌کنند. هدف از صدور و معامله این اسناد، دستیابی دارنده نهایی آن در سررسید به تمام مبلغ منعکس در سند می‌باشد. در عین حال بنا به ملاحظاتی که ناشی از طبیعت، ویژگی‌ها، وضعیت مالی متعهدین و نیاز دارندگان این اسناد می‌باشد. قانون‌گذار تجارت پرداخت بخشی از مبلغ سند را نیز پذیرفته و آثاری را بر این پرداخت مترتب ساخته است که در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱- پرداخت جزئی در اسناد تجاری

هرچند امکان پرداخت بخشی از مبلغ در هر سه سند برات، سفته و چک وجود دارد، اما حکم کاملاً واحدی از جهت حقوق و تکالیف اطراف سند بین آن‌ها حاکم نیست. به عبارت دیگر، وضعیت این موضوع در برات و سفته یکسان، ولی در مورد چک متفاوت است که به تفکیک بیان می‌شود.

۱-۱-۱- برات و سفته

ماده ۲۶۸ قانون تجارت مقرر می‌دارد: «اگر مبلغی از وجه برات پرداخته شود، به همان اندازه برات‌دهنده و ظهرنویس‌ها بری می‌شوند و دارنده برات فقط نسبت به بقیه می‌تواند اعتراض کند». این ماده که مجوز پرداخت قسمتی از مبلغ برات می‌باشد، جزو مواد مشترک و لازم‌الاجرا بین برات و سفته است. زیرا ماده ۳۰۹ قانون مزبور که در مبحث مربوط به فته طلب (سفته) آمده است، مقرر می‌دارد: «تمام مقررات راجع به بروات تجارته (از مبحث چهارم الی آخر فصل اول این باب) در مورد فته طلب نیز لازم‌الرعايه است». بنابراین از ماده ۲۴۱ تا ماده ۳۰۶ که در مبحث برات بیان شده

است، در مورد سفته نیز اجرا می‌شود.^۱ بر این اساس متعهد سفته می‌تواند همانند برات‌گیر قسمتی از مبلغ را به دارنده بپردازد و شخص اخیر مکلف به قبول آن است. زیرا در صورت عدم قبول، متعهد می‌تواند به استناد ماده ۲۷۳ قانون مدنی مبلغ جزئی را به صندوق دادگستری و یا ثبت تودیع کند (اسکینی، ۱۳۷۶: ۱۳۳). در این صورت چنانچه دارنده، برات یا سفته را نسبت به کل مبلغ واخواست نموده و هزینه مربوط را پرداخته باشد و یا نسبت به کل مبلغ با پرداخت هزینه دادرسی علیه مسئول یا مسئولان سند اقامه دعوا کرده باشد، بدون تردید نمی‌تواند هزینه‌هایی که در مقابل مبلغ آماده پرداخت قرار می‌گیرد، از محکوم‌علیه وصول کند.

حکم ماده ۲۶۸ شبیه حکمی است که در ماده ۲۳۲ قانون تجارت در موضوع قبولی جزئی از مبلغ برات بیان شده است. مطابق ماده اخیر: «ممکن است قبولی منحصر به یک قسمت از وجه برات باشد، در این صورت دارنده برات باید برای بقیه اعتراض نماید». پس در این مورد نیز دارنده مکلف به قبول جزئی بوده و برات‌گیر تکلیفی به پرداخت مبلغی بیش از آنچه قبلاً قبولی نوشته، ندارد. همچنان‌که ضامن هم اعم از ضامن برات‌کش، متعهد سفته، برات‌گیر یا ظهرنویسان می‌تواند قسمتی از تعهد مضمون‌عنه را ضمانت کند و با رجوع مضمون‌له، فقط همان قسمتی از مبلغ سند که مورد ضمانت وی قرار گرفته است بپردازد.^۲ همان‌گونه که گفته شد، ماده ۲۶۸ مذکور حکم عام ماده ۲۷۷ قانون مدنی را تخصیص زده است. بدیهی است اعمال حکم خاص این ماده در جایی است که برات و سفته، سند تجارتي مورد بحث در قانون تجارت محسوب شوند و الا اگر فرضاً برات به دلیل عدم رعایت شرایط اساسی مندرج در ماده ۲۲۳ قانون تجارت و به استناد ماده ۲۲۶ این قانون از عداد بروات تجارتي خارج باشد، بی‌تردید ماده ۲۶۸ نمی‌تواند در مورد آن اعمال شود. برای مثال، برات‌گیر نمی‌تواند دارنده را به قبول قسمتی از مبلغ براتی که فاقد تاریخ تحریر است و یا تاریخ

۱. هرچند قانون‌گذار مواد مشترک بین برات و سفته را بیان کرده است، ولی به نظر می‌رسد دقت کافی در این موضوع نداشته و در نتیجه موادی از مبحث برات را در مورد سفته لازم‌الرعایه دانسته است که اساساً با طبیعت و ساختار سفته سازگاری ندارد. برای مثال، مقررات مربوط به موضوع «محل» در برات که به معنای طلب برات‌کش از برات‌گیر در سررسید می‌باشد (موضوع مواد ۲۹۰ و ۲۹۱) داخل در مواد مشترک ذکر کرده است، در حالی که می‌دانیم محلی که در برات از آن بحث می‌شود، در سفته امکان تحقق ندارد، زیرا در سفته متعهد این سند هم نقش برات‌کش و هم برات‌گیر را با هم ایفا می‌کند و بدیهی است که یک شخص نمی‌تواند به خود بدهکار و یا از خود طلبکار باشد. همچنین است موضوع مفقودی براتی که در روی آن قبولی نوشته نشده است (ماده ۲۶۱) و یا واخواست نکولی (ماده ۲۹۳) که در مورد سفته نمی‌تواند اعمال شود.

۲. محدود بودن مسئولیت ضامن به آنچه ضمانت کرده است، اعم از پرداخت قسمتی از مبلغ سند، قبولی برات یا ضمانت در مقابل یکی از دارندگان سند و ... مورد قبول نویسندگان حقوقی قرار گرفته است (ستوده‌تهرانی، ۱۳۸۸: ۵۱؛ اسکینی، ۱۳۷۶: ۱۲۱).

سررسید آن خارج از صورت‌های چهارگانه مذکور در ماده ۲۴۱ تعیین شده و یا در وجه حامل صادر شده است، مجبور کند. زیرا ماده ۲۲۶ مقرر داشته است: «در صورتی که برات متضمن یکی از شرایط اساسی مقرر در فقرات ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸ ماده ۲۲۳ نباشد، مشمول مقررات راجع به بروات تجارتي نخواهد بود». در این صورت باید سند مزبور را سندی مدنی و از نظر نحوه پرداخت تابع ماده ۲۷۷ قانون مدنی دانست.

در مورد سفته ماده ۳۰۸ قانون تجارت شرایط شکلی (اساسی) آن را بیان کرده است، ولی چون ماده ۲۲۶ مذکور مخصوص برات بوده و جزو مقررات مشترک این دو سند محسوب نمی‌شود و مقرر دیگری همانند ماده ۲۲۶ در این مورد وجود ندارد، این تردید به وجود آمده است که آیا عدم رعایت یک یا چند شرط از شرایط شکلی سفته آن را از شمول مقررات سفته تجارتي خارج می‌سازد یا خیر؟ به نظر می‌رسد با توجه به جایگاه و اهمیت شرایط شکلی در اسناد تجاری و لزوم تبعیت این اسناد از مقررات قانونی به منظور برخورداری از مزایای خاص پیش‌بینی شده و نیز به استناد تبصره ماده ۳۱۹ قانون تجارت^۱ باید بر آن بود که عدم رعایت شرایط اساسی در این سند همانند برات آن را از زمره اسناد تجاری خارج می‌سازد، همان‌گونه که برخی حقوقدانان نیز به درستی قائل به این نظر هستند (اخلاقی، ۱۳۷۱: ۲۰۴ و ۲۰۵؛ ستوده‌تهرانی؛ ۱۳۸۸: ۱۱۵؛ اسکینی، ۱۳۷۶: ۱۷۵). بنابراین و مثلاً متعهد سفته‌ای که فاقد تاریخ صدور است، نمی‌تواند در سررسید پرداخت بخشی از مبلغ را به دارنده آن تحمیل کند.

مطلب دیگر آن است که آیا پرداخت بخشی از مبلغ برات و سفته اختصاص به برات‌گیر و متعهد سفته دارد یا دیگر مسئولان سند مانند ضامن برات‌گیر یا ضامن متعهد و حتی ظهرنویسان هم می‌توانند اقدام به پرداخت قسمتی از مبلغ کنند؟ قانون تجارت در این مورد ساکت است، ولی آنچه از ماده ۲۶۸ استفاده می‌شود آن است که پرداخت جزئی اختصاص به مسئولانی دارد که در سررسید سند و پیش از انجام و اخواست عدم تأدیه، مسئول مستقیم پرداخت هستند، زیرا تصریح شده است که پس از پرداخت، بخشی از مبلغ که موجب برات ذمه پرداخت‌کننده و بقیه مسئولان سند می‌شود، دارنده می‌تواند نسبت به بقیه مبلغ و اخواست عدم تأدیه تنظیم نماید. از این رو برات‌گیر، متعهد سفته و ضامنان آن‌ها که به استناد قسمت اخیر ماده ۲۴۹ قانون تجارت مسئولیت تضامنی در پرداخت دارند، می‌توانند نسبت به پرداخت جزئی اقدام کنند. اما در مورد اختیار ظهرنویسان و ضامنان آن‌ها

۱. تبصره: «حکم مذکور در موردی نیز جاری است که برات یافته طلب یا چک، یکی از شرایط اساسی مقرر در این قانون را فاقد باشد».

و حتی قبول‌کننده ثالث به انجام چنین پرداختی، حکم قانونی وجود ندارد، هرچند این موضوع در کنوانسیون آنسیترال (که بعداً به آن اشاره خواهد شد) در مورد برات و سفته بین‌المللی پذیرفته شده است. در عین حال چنانچه دلیل و حکمت پذیرش پرداخت قسمتی از مبلغ سند تجاری توسط قانون‌گذار ملاک اظهارنظر در موضوع مورد بحث قرار گیرد، باید بپذیریم که مسئولانی که بعد از انجام وخواست در موعد مقرر مسئولیت آن‌ها قابلیت اجرا پیدا می‌کند، مثل ظهرنویسان و ضامنان آن‌ها می‌توانند از این امتیاز برخوردار شوند، ضمن اینکه منع قانونی نیز در این مورد وجود ندارد. از جمله دلایل پذیرش پرداخت جزئی توسط قانون‌گذار را می‌توان به حمایت از مسئولان سند در برات ذمه ایشان نسبت به مبلغ پرداخت شده از یک طرف و توجه به کاربرد مبلغ پرداخت شده در معاملات تجاری توسط دارنده و کمک به گردش سریع برات اشاره کرد.

۱-۱-۲- چک

چک، برات به رؤیت محسوب می‌شود و مطابق ماده ۳۱۴ قانون تجارت برخی مقررات مربوط به برات مانند ضمانت صادرکننده و ظهرنویس‌ها و اعتراض و اقامه دعوا در مورد چک نیز لازم‌الرعایه است. از این رو به نظر می‌رسد مقررات مربوط به پرداخت در برات شامل چک نمی‌شود. بنابراین می‌توان گفت قانون تجارت در مورد پرداخت بخشی از مبلغ چک ساکت است. در عوض ماده ۵ قانون صدور چک با آخرین اصلاحات آن امکان پرداخت جزئی از مبلغ را پیش‌بینی کرده و مقرر داشته است: «در صورتی که موجودی حساب صادرکننده چک نزد بانک کمتر از مبلغ چک باشد، به تقاضای دارنده چک بانک مکلف است مبلغ موجود در حساب را به دارنده چک بپردازد و دارنده با قید مبلغ دریافت شده در پشت چک آن را به بانک تسلیم کند ... چک مزبور نسبت به مبلغی که پرداخت نشده، بی‌محل محسوب و گواهی‌نامه بانک در این مورد برای دارنده چک جانشین اصل چک می‌شود...».

به طوری که ملاحظه می‌شود تقاضای پرداخت بخشی از مبلغ چک از طرف دارنده آن جنبه اختیاری دارد، به این معنا که می‌تواند از دریافت مبلغ موجود در حساب صادرکننده صرف‌نظر نماید، ولی هرگاه تقاضا کند که مبلغ موجود در حساب به او پرداخت شود، در این صورت پرداخت بخشی از مبلغ از ناحیه بانک محال‌علیه جنبه تکلیفی و اجباری خواهد داشت (اخلاقی، ۱۳۷۱، ۳۰۹؛ ستوده تهرانی، ۱۳۸۸: ۱۷۳). شیوه انجام چنین پرداختی به این صورت است که دارنده پس از دریافت مبلغ مراتب را با قید مبلغ دریافت شده در پشت چک و تسلیم آن به بانک، گواهی‌نامه‌ای مشتمل بر مشخصات چک، هویت و نشانی صادرکننده، علت یا علل عدم پرداخت، مطابقت یا عدم مطابقت امضای صادرکننده با نمونه امضای موجود او در

بانک و نیز کد رهگیری که همراه با مهر و امضای بانک می‌باشد، دریافت می‌کند. گواهی‌نامه مزبور در این مورد جانشین اصل چک محسوب می‌شود و به دارنده آن حق می‌دهد نسبت به باقی مانده وجه چک به طرق مقرر قانونی اقدام کند. چنانچه بانک از انجام تکالیف مقرر خودداری نماید، به استناد ماده ۲۵ قانون صدور چک و اصلاحات آن حسب مورد با کارمند خاطی و یا مسئول شعبه براساس ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری برخورد خواهد شد. پذیرش پرداخت بخشی از مبلغ چک به نحوی که برای دارنده آن برخلاف بانک جنبه اختیاری داشته باشد، قابل انتقاد به نظر می‌رسد، زیرا اولاً چک از لحاظ ماهیت و ساختار نوعی برات به رؤیت محسوب می‌شود و شایسته بود قانون‌گذار همانند دارنده برات، دارنده چک را نیز موظف به قبول قسمتی از وجه آن می‌نمود. چه اینکه این الزام با کارکرد چک به‌عنوان وسیله پرداخت فوری و جایگزین پول سازگاری بیشتری دارد. دوماً همان دلایل توجیهی که برای پرداخت جزئی در برات و سفته به آن استناد می‌شود (که بعداً توضیح داده خواهد شد)، در مورد چک نیز وجود دارد. سوماً قابل قبول نیست که با وجود تأمین قسمتی از وجه چک توسط صادرکننده و عدم دریافت اختیاری آن از سوی دارنده وی بتواند نسبت به کل مبلغ چک علیه صادرکننده و یا دیگر مسئولان سند اقامه دعوا کند. از این رو می‌بایست در قانون تدبیری اتخاذ می‌شد که پس از مراجعه دارنده به بانک و تقاضای دریافت مبلغ چک، چنانچه حساب صادرکننده با کسر موجودی مواجه بود، ولی دارنده تقاضای دریافت مبلغ موجود را نداشت، بانک مکلف باشد مبلغ موجود را مسدود و مراتب را در گواهی عدم پرداخت قید کند تا بدین ترتیب دارنده فقط نسبت به کسر موجودی بتواند طرح دعوا کند. این تدبیر ضمن هماهنگی بودن با ماده ۲۶۸ قانون تجارت می‌توانست منافع دارنده، صادرکننده و دیگر مسئولان چک را تأمین نماید. برای مثال میزان مجازات مقرر در ماده ۷ قانون صدور چک را نسبت به مبلغ پرداخت نشده علیه صادرکننده کاهش دهد و یا خسارت تأخیر تأدیه را نسبت به مبلغ پرداخت نشده محدود کند. همچنین است هزینه دادرسی کمتر که دارنده باید متناسب با مبلغی از چک که وصول نشده پرداخت کند (میرزاخانی، ۱۳۹۴/ <https://www.dadrah.ir/danesh/> امکان پرداخت بخشی از مبلغ چک در صورت کسر).

۱-۲- آثار پرداخت بخشی از مبلغ

همان‌گونه که گفته شد، قانون‌گذار مقرر کرده است که «اگر مبلغی از وجه برات پرداخته شود، به همان اندازه برات‌دهنده و ظهرنویس‌ها بری می‌شوند و دارنده برات فقط نسبت به بقیه می‌تواند اعتراض کند» از این رو اولاً پرداخت جزئی موجب برائت ذمه شخص برات‌گیر، برات‌کش و ظهرنویس‌ها نسبت به مبلغ پرداخت شده می‌شود و دوماً دارنده برات فقط می‌تواند نسبت به مبلغ پرداخت نشده اقدام به

واخواست عدم تأدیه نماید. مستنبط از ماده مزبور، اجبار دارنده به قبول قسمتی از مبلغ برات است. این قاعده در حقوق تجارت و در پرداخت مبلغ برات و سفته تجاری مبتنی بر دو اصل است: یکی اینکه اثر پرداخت قسمتی از وجه فقط محدود به رابطه دارنده و پرداخت‌کننده نیست، بلکه به همان میزان مسئولیت تضامنی سایر مسئولان سند را کاهش می‌دهد و آن‌ها نیز از پرداخت جزئی مبلغ منتفع می‌شوند. دیگر اینکه دارنده می‌تواند مبلغ دریافتی را در امور مورد نیاز به ویژه معاملات تجاری به کار گیرد (ر.ک. به ستوده تهرانی، ۱۳۸۸: ۸۳؛ اسکینی، ۱۳۷۶: ۱۳۳). بعضی دیگر از استادان حقوق تجارت علاوه بر آنچه گفته شد لزوم سرعت در گردش جریان برات را دلیل دیگری بر وجود این قاعده کرده‌اند (اخلاقی، ۱۳۷۱: ۱۴۵) همچنان‌که برخی هم وجود مسئولیت تضامنی و ضم ذمه براتی را که موجب سهولت در پرداخت مابقی مبلغ از جانب امضاکننده دیگر می‌شود، علت این قاعده بیان کردند؛ راهکاری که در ماده ۲۷۷ قانون مدنی وجود ندارد (صقری، ۱۳۸۷: ۱۰۷).

علاوه بر قبول آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد قانون‌گذار از هرگونه اقدامی در جهت پرداخت تمام یا قسمتی از مبلغ برات که تعهد مسئولان را ایفا کرده و یا کاهش دهد، حمایت می‌کند (عبدی پورفرد، ۱۳۹۳: ۱۵۱). نمونه روشن این حمایت در بحث مربوط به تأدیه وجه برات به وسیله شخص ثالث است که در مواد ۲۷۰ تا ۲۷۳ قانون تجارت بیان شده است. مطابق ماده ۲۷۳ «اگر دوشخص متفقاً هریک از جانب یکی از مسئولان برات برای پرداخت وجه حاضر شوند، پیشنهاد کسی پذیرفته می‌شود که پرداخت از طرف او عده بیشتری از مسئولان پرداخت را بری الذمه می‌کند». به همین دلیل است که گفته می‌شود اگر پرداخت‌کننده ثالث معین نکند که وجه برات را از طرف کدام یک از مسئولان سند می‌پردازد، باید پرداخت را از طرف برات کش به حساب آورد، زیرا پرداخت از طرف او ذمه همه ظهنویسان را بری می‌سازد؛ نتیجه‌ای که در ماده ۲۷۲ قانون تجارت مورد تأیید قرار گرفته است.

قانون تجارت در مورد نحوه پرداخت قسمتی از مبلغ برات یا سفته ساکت است، ولی از آنجا که دارنده باید نسبت به بقیه مبلغ اعتراض عدم تأدیه کند، پس وجود سند در نزد او ضروری است. از طرفی برات‌گیر یا متعهد سفته نیز که قسمتی از مبلغ سند را پرداخت کرده، حق دارد از دارنده رسید مبلغ اخذ نماید، بنابراین دارنده باید رسید مبلغ دریافتی را به پرداخت‌کننده بدهد، به علاوه به منظور جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده، لازم است مراتب پرداخت و مبلغ آن در برات یا سفته نیز نوشته و توسط دارنده امضا گردد. همین ترتیب در موردی نیز جاری خواهد بود که پرداخت قسمتی از مبلغ توسط هر کدام از مسئولان سند انجام می‌گیرد. در مورد چک همان گونه که دیدیم، بانکدار در قبال مبلغ پرداختی به دارنده و در پشت چک از وی رسید گرفته و چک را نیز تحویل می‌گیرد، اما گواهی

عدم پرداخت صادره در این مورد جانشین اصل چک خواهد بود تا دارنده بتواند هرگونه اقدام قانونی را علیه مسئول یا مسئولان سند نسبت به مبلغ پرداخت نشده به عمل آورد.

۲- پرداخت جزئی و آثار آن در کنوانسیون‌های بین‌المللی

در کنوانسیون‌های ژنو که مربوط به برات، سفته و چک است و کنوانسیون آنسیترال در موضوع برات و سفته بین‌المللی مقرراتی در مورد پرداخت بخشی از مبلغ سند تجاری و تاثیر آن بر مسئولیت پرداخت کننده و دیگر مسئولان سند و نیز تکلیف دارنده در استیفای بقیه مبلغ پیش‌بینی شده است. مقررات این کنوانسیون‌ها در موضوع مورد بحث در مقایسه با قانون تجارت ایران کامل‌تر بوده و با تفصیل بیشتری بیان گردیده است. در عین حال حکم پرداخت جزئی در موضوع برات و سفته بین دو کنوانسیون یادشده یکسان و مشابه نیست. این مقررات در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۲-۱- کنوانسیون‌های ژنو

این کنوانسیون‌ها به کنوانسیون راجع به برات و سفته مصوب ۱۹۳۰ میلادی و کنوانسیون مربوط به چک مصوب ۱۹۳۱ تقسیم می‌شوند.

۲-۱-۱- کنوانسیون مربوط به برات و سفته

در ماده ۳۹ کنوانسیون مقرر شده است که «... دارنده نمی‌تواند پرداخت قسمتی از مبلغ برات را رد کند. در صورت تأدیه قسمتی از وجه برات، محال‌علیه می‌تواند انعکاس این پرداخت را در روی سند بخواهد و تقاضای رسید هم در این مورد بنماید»^۱ (رمضانی، ۱۳۹۴:۳۳). همچنین ماده ۷۷ کنوانسیون می‌گوید: «قواعد زیر در مورد برات نسبت به سفته نیز جاری است، مشروط بر اینکه با طبیعت حقوقی این سند مغایرت نداشته باشد...» (رمضانی، ۱۳۹۴:۶۷). از آنجا که ماده ۳۹ مذکور جزو مواد مشترکی است که در ماده ۷۷ ذکر شده و از طرفی مضمون آن به دلیل آنکه نقش متعهد سفته همانند قبول‌کننده برات است و مانند برات‌گیر مسئولیت دارد،^۲ مغایرتی با طبیعت حقوقی سفته ندارد. بنابراین حکم پرداخت بخشی از مبلغ در مورد سفته نیز جاری است و دارنده سفته نمی‌تواند پرداخت جزئی از مبلغ آن را که توسط متعهد انجام می‌شود، رد کند.

در صورت رد و عدم دریافت مبلغ، به نظر می‌رسد برات‌گیر یا متعهد سفته می‌تواند مبلغ آماده پرداخت را نزد مقام صلاحیت‌دار با هزینه و مسئولیت دارنده برات به امانت بگذارد. این حکم را می‌توان از ملاک ماده ۴۲ کنوانسیون در مورد عدم ارائه به موقع سند به مدیون استنباط کرد. ماده مزبور مقرر

1. The holder may not refuse partial payment. In case of partial payment the drawee may require the mention of this payment shall be made on the bill and that a receipt therefor shall be Give to him. (<https://legcarta.intracen.org>)

2. The maker of promissory note is bound in the same manner as an acceptor of a bill of exchange (Ibid).

می‌دارد: «وقتی که برات ظرف مهلت مقرر در ماده ۳۸ ارائه نشده است، هر مدیون اجازه دارد مبلغ مورد پرداخت را نزد مقام صلاحیت‌دار با هزینه و مسئولیت دارنده برات به امانت بگذارد».

مقررات کنوانسیون در مورد اینکه دارنده فقط می‌تواند نسبت به بقیه مبلغ اعتراض کند ساکت است، ولی با توجه به دیگر مقررات مربوط در زمینه لزوم انجام واخواست ظرف مهلت مقرر برای حفظ حقوق دارنده و استفاده از مسئولیت تضامنی امضاکنندگان سند (مواد ۴۳، ۴۴ و ۴۷) تردیدی باقی نمی‌گذارد که مشارالیه باید برای بقیه مبلغ پرداخت نشده واخواست عدم تأدیه تنظیم کند؛ همچنان‌که اگر قسمتی از مبلغ برات توسط برات‌گیر قبول شود، دارنده می‌بایست نسبت به بقیه مبلغ واخواست نکولی تنظیم کند (مواد ۲۶، ۴۳ و ۴۴). واخواست عدم تأدیه در مورد بروات به وعده معین یا به وعده از تاریخ سند یا از تاریخ رؤیت باید ظرف دو روز کاری بعد از سررسید به عمل آید و در مورد برات به رؤیت این واخواست باید نهایتاً یک‌روز بعد از یک‌سال از تاریخ برات انجام شود (ماده ۴۴).

در مورد این موضوع که آیا پرداخت بخشی از مبلغ اختصاص به برات‌گیر دارد یا دیگر مسئولان سند نیز پیش از سررسید و یا بعد از آن می‌توانند قسمتی از مبلغ را به دارنده بپردازند، مستفاد از مقررات کنوانسیون آن است که این امکان برای آن‌ها نیز وجود دارد. برای مثال ماده ۳۰ کنوانسیون می‌گوید: «ممکن است پرداخت تمام یا قسمتی از مبلغ برات ضمانت شود»، بنابراین چنانچه ضامن مبلغ ضمانت شده را که ممکن است قسمتی از مبلغ سند باشد بپردازد، دارای همه حقوق ناشی از سند در مقابل مضمون‌عنه و اشخاصی که در برابر شخص اخیر مسئولیت دارند می‌شود.

در خصوص بروات و سفته‌هایی که جنبه بین‌المللی پیدا می‌کنند، این پرسش مطرح شده است که آیا قانون کدام کشور در تعیین حکم قبولی جزئی از مبلغ برات یا الزام یا عدم الزام دارنده سند به قبول پرداخت بخشی از مبلغ صالح است؟ در این رابطه ماده ۷ کنوانسیون دوم ژنو راجع به حل بعضی موارد تعارض قوانین مربوط به بروات و سفته‌ها مقرر داشته است: «این موضوع که آیا قبول می‌تواند منحصر به یک قسمت از وجه سند باشد یا اینکه دارنده ملزم به قبول پرداخت قسمتی از مبلغ است، توسط قانون کشور محل پرداخت برات معین می‌شود. همین قاعده در پرداخت سفته نیز حکومت دارد».

۲-۱-۲- کنوانسیون مربوط به چک

آنچه در مورد پرداخت جزئی در کنوانسیون راجع به برات و سفته گفتیم در کنوانسیون مربوط به چک نیز وجود دارد. در ماده ۳۴ این کنوانسیون اشاره شده است که دارنده نمی‌تواند پرداخت جزئی از مبلغ چک را رد کند و در صورت چنین پرداختی محال علیه می‌تواند درج این پرداخت را در روی

سند همراه با اخذ رسید تقاضا نماید.^۱ در مقابل، بانک محال علیه، اشخاص و یا موسسات در حکم بانک با صدور اعتراض نامه یا گواهی و اعلامیه معادل آن و تحویل به دارنده، وی می‌تواند حق رجوع خود را علیه ظهرنویسان، صادرکننده و سایر مسئولان چک اعمال کند (مواد ۴۰ و ۴۵ کنوانسیون). منظور از سایر مسئولان، ضامنان هستند. به استناد ماده ۲۵ کنوانسیون: «ممکن است پرداخت تمام یا قسمتی از مبلغ چک ضمانت شود.^۲ این ضمانت ممکن است توسط شخص ثالثی به جز محال علیه یا یکی از امضاکنندگان چک به عمل آید». ضمانت می‌تواند برای صادرکننده یا یکی از ظهرنویسان باشد. در صورت عدم پرداخت چک، دارنده می‌تواند به ضامن نسبت به تمام یا قسمتی از مبلغ که آن را ضمانت کرده است، رجوع نماید. بنابراین در موردی که ضامن، قسمتی از مبلغ را ضمانت کرده باشد، می‌تواند همان مبلغ را به دارنده پرداخت کند و دارنده نمی‌تواند از دریافت آن امتناع کند. وفق ماده ۲۷ کنوانسیون با پرداخت مبلغ توسط ضامن، مشارالیه می‌تواند کلیه حقوق ناشی از سند را در مقابل مضمون‌عنه و در برابر اشخاصی که نسبت به شخص اخیر مسئولیت دارند، اعمال نماید (رمضانی، ۱۳۹۴: ۳۱).

نکته دیگر اینکه در مورد چک‌های بین‌المللی به استناد بند ۴ ماده ۷ کنوانسیون راجع به حل بعضی از موارد تعارض قوانین، قانون صلاحیت‌دار برای تعیین اینکه آیا دارنده چک می‌تواند تمام وجه چک را مطالبه کند و یا آنکه ملزم به قبول قسمتی از مبلغ آن نیز می‌باشد، قانون کشور محل پرداخت چک است (رمضانی، ۱۳۹۴: ۷۵).

۲-۲- کنوانسیون آنسیترال در مورد برات و سفته بین‌المللی

کمیسیون سازمان ملل متحد برای حقوق تجارت بین‌الملل که به اختصار «آنسیترال»^۳ نامیده می‌شود، مقررات نوینی را در مورد موضوع بروات و سفته‌هایی که صرفاً جنبه بین‌المللی داشته^۴ و وصف اختیاری دارند، قائل شده است. برای اولین بار خبرگان حقوق تجارت بین‌الملل بدون ورود در بحث قوانین ملی نسبت به اسناد بازرگانی با هدف ایجاد اتحاد کامل حقوقی، رژیم تکامل یافته‌ای را صرفاً نسبت به برات و سفته بین‌المللی تأسیس نمودند (ر.ک. به: صقری، ۱۳۶۹: ۱۴۲؛ اخلاقی، ۱۳۶۹: ۹۵). این کنوانسیون که در سال ۱۹۸۸ میلادی در سازمان ملل متحد (نیویورک) تصویب شد، از برخی جهات در

1. The holder may not refuse partial payment. In the case of partial payment the drawee may require that the partial payment shall be mentioned on the cheque and that a receipt shall be given to him. (<http://treaties.un.org/pages/Lon...>).

2. Payment of a cheque may be guaranteed by an "aval" as to the whole or part of its amount (Ibid).

3. United Nations commission on international trade law (UNCITRAL).

۴. در ماده ۲ کنوانسیون شرایط برات و سفته بین‌المللی ذکر شده است.

مقایسه با کنوانسیون‌های ژنو مورد ارزیابی بعضی از نویسندگان حقوقی قرار گرفته است (صقری، ۱۳۶۹: ۱۳۹ تا ۱۶۳).

در بحث پرداخت بخشی از مبلغ برات و سفته نچه در کنوانسیون آنسیترال پیش‌بینی شده با کنوانسیون‌های ژنو در این موضوع که قبلاً مورد اشاره قرار گرفت، متفاوت است. در صدر ماده ۷۳ کنوانسیون آنسیترال آمده است که «دارنده ملزم به قبول پرداخت قسمتی از مبلغ سند نیست»^۱. چنانچه دارنده پیشنهاد دریافت بخشی از مبلغ برات یا سفته را نپذیرد، سند نکول شده از طریق عدم پرداخت محسوب می‌شود و بنابراین دارنده باید سند را وخواست عدم تأدیه نماید، اما اگر قسمتی از مبلغ پرداخت شود، فقط مبلغ پرداخت نشده باید موضوع اعتراض عدم تأدیه قرار گیرد. این درحالی است که ماده ۳۹ کنوانسیون ژنو تصریح کرده بود که دارنده نمی‌تواند پرداخت قسمتی از مبلغ را رد کند. شاید علت این تفاوت را بتوان در هدف و قلمرو اجرای کنوانسیون‌های مزبور جستجو کرد. به این معنا که موضوع کنوانسیون آنسیترال بروات و سفته‌های بین‌المللی است که در جهت اتحاد حقوقی میان کشورها وضع شده است، در صورتی که ضمیمه اول نخستین قرارداد کنوانسیون ژنو با هدف یکنواخت کردن قوانین ملی اسناد تجاری تدوین شده است. هرچند واضعان کنوانسیون ژنو نظر به الزام دارنده سند به پذیرش پرداخت قسمتی از مبلغ سند در قوانین ملی کشورهای عضو دارند، ولی در قرارداد دوم این سند که مربوط به حل بعضی از موارد تعارض قوانین در مورد بروات و سفته‌های بین‌المللی می‌باشد تعیین تکلیف نسبت به الزام یا عدم الزام دارنده سند به قبول بخشی از مبلغ را به قوانین کشور محل پرداخت این اسناد واگذار کردند. بنابراین چون در این زمینه قوانین کشورها متفاوت بوده است، کنوانسیون آنسیترال به منظور یکنواخت کردن مقررات حاکم بر بروات و سفته‌های بین‌المللی حکم مزبور را با هدف حمایت از دارنده سند در مقابل مسئول یا مسئولان پرداخت مقرر کرده است.

مطابق بخشی دیگر از ماده ۷۳ پرداخت‌کننده جزئی از مبلغ اعم از برات‌گیر، ضامن برات‌گیر، قبول‌کننده یا متعهد سفته می‌تواند درج آن را بر روی سند درخواست کرده و نیز رسید اخذ کند. امکان پرداخت جزئی مبلغ اختصاص به مسئولان نامبرده و پیش از انجام وخواست عدم تأدیه ندارد، بلکه بعد از وخواست نیز ممکن است مسئولی مانند ظهرنویس یا ضامن ظهرنویس اقدام به این‌گونه پرداخت کند. بند ۴ ماده ۷۳ مقرر داشته است که: «چنانچه دارنده قسمتی از مبلغ سند را از امضاکننده‌ای غیر از قبول‌کننده، متعهد یا ضامن برات‌گیر بپذیرد، آثار زیر را خواهد داشت»^۲ الف-

1. The holder is not obliged to take partial payment. (<https://www.jus.uio.no.doc>).

2. If the holder takes partial payment from a party to the instrument other than acceptor the maker or the guarantor of the drawee (Ibid).

...، ب- دارنده باید رونوشت مصدق سند و هر واخواست قانونی مورد لزوم را جهت اعمال حق به امضاکننده ارائه کند».

پرداخت قسمتی از مبلغ، پرداخت‌کننده را از تعهدات براتی خود به میزان مبلغ پرداختی بری‌الذمه می‌کند. این حکم در مورد هر امضاکننده‌ای نیز که به موجب سند حقی در مقابل پرداخت‌کننده دارد، جاری است (بند ۱ ماده ۷۷). همچنین مطابق بند ۲ ماده ۷۷ کنوانسیون «پرداخت تمام یا قسمتی از مبلغ برات توسط برات‌گیر به دارنده یا هر امضاکننده‌ای که با پرداخت، سند را اخذ کرده است تمام امضاکنندگان را به میزان مبلغ پرداختی از مسئولیت‌شان بری‌الذمه می‌نماید...» (رمضانی، ۱۳۹۴: ۱۰۲).

بنابر آنچه گفته شد، دارنده برات یا سفته بین‌المللی در قلمرو دولت‌های امضاکننده کنوانسیون اختیار دارد که پرداخت قسمتی از مبلغ را از هر کدام از مسئولان پرداخت سند بپذیرد و یا آن را رد کند. تأکید می‌شود که اعمال و اجرای مقررات کنوانسیون آنسیترال اختصاص به برات و سفته بین‌المللی دارد و شرایط بین‌المللی محسوب شدن این اسناد در ماده ۲ کنوانسیون ذکر شده است. از این رو به استناد بند ۳ ماده ۱ کنوانسیون مزبور این کنوانسیون در مورد چک‌ها قابل اعمال و اجرا نیست (رمضانی، ۱۳۹۴: ۶).

نتیجه‌گیری

از آنچه گفته شد روشن گردید که قانون‌گذار تجارت ایران برخلاف قاعده کلی مذکور در ماده ۲۷۷ قانون مدنی پرداخت قسمتی از مبلغ برات و سفته را بنا به مصالحی که مربوط به طبیعت و قواعد حاکم، کاربرد و وضعیت مسئولان پرداخت و دارنده این اسناد می‌شود پذیرفته و دارنده را مجبور به پذیرش آن کرده است؛ در حالی که این وضعیت در مورد چک و به استناد قانون صدور چک متفاوت است. به این معنا که دارنده چک در مواجهه با کسر موجودی صادرکننده اختیار دارد، مبلغ موجود را از بانکدار مطالبه و نسبت به کسری مبلغ تقاضای صدور گواهی عدم پرداخت نماید یا اینکه بدون مطالبه برای کل مبلغ چک گواهی‌نامه مربوط را دریافت کند. در همه موارد مذکور چنانچه قسمتی از مبلغ سند پرداخت شود، ذمه پرداخت‌کننده و سایر مسئولان سند در مقابل دارنده نسبت به مبلغ پرداختی بری می‌شود، هر چند در روابط بین مسئولان پس از پرداخت بقیه مبلغ وضعیت تابع قاعده مسئولیت تضامنی و حق رجوع آن‌ها به یکدیگر است. از طرفی باید پذیرفت که پرداخت جزئی در موارد پذیرفته شده یعنی برات و سفته اختصاص به برات‌گیر و یا متعهد سفته و پیش از اعتراض عدم تأدیه ندارد، بلکه پس از واخواست نیز ممکن است پرداخت جزئی صورت گیرد.

در کنوانسیون‌های ژنو مربوط به برات، سفته و چک پرداخت جزئی پذیرفته شده و دارنده سند مجبور به قبول آن است و اگر این اسناد جنبه بین‌المللی پیدا کنند، پذیرش این پرداخت بستگی به قانون کشور محل پرداخت دارد، در حالی که در کنوانسیون آنسیترال که اختصاص به برات و سفته بین‌المللی دارد، قبول پرداخت جزئی در اختیار دارنده سند بوده و جنبه اجباری ندارد.

با توجه به تفاوت حکم پرداخت جزئی اسناد تجاری در مقررات داخلی و کنوانسیون‌های بین‌المللی پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار ایرانی به تبعیت از کنوانسیون ژنو و یا با الحاق به این کنوانسیون حکم پرداخت جزئی در مورد برات، سفته و چک را یکسان کرده و دارنده را مجبور به قبول بخشی از مبلغ کند و در بُعد بین‌المللی این اسناد نیز به کنوانسیون آنسیترال ملحق شود و دارنده چک را مخیر در قبول پرداخت جزئی از مبلغ چک قرار دهد.

منابع

فارسی

- اخلاقی، بهروز (۱۳۷۱)، جزوه حقوق تجارت ۳ (اسناد تجاری)، تقریرات، دانشکده حقوق دانشگاه تهران.
- اخلاقی، بهروز (۱۳۶۹)، اسناد تجاری در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل (دیدگاه‌های پیمان ژنو ۱۹۳۰)، مجله حقوقی، شماره ۱۲، صفحه ۸۹ تا ۱۳۸.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۶)، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار و ...)، تهران: سمت، چاپ سوم.
- رضائی، محمود (۱۳۹۴)، کنوانسیون‌های ژنو در مورد بروات و سفته‌ها، تهران: چتر دانش.
- رضائی، محمود (۱۳۹۴)، کنوانسیون‌های ژنو در مورد چک، تهران: چتر دانش.
- رضائی، محمود (۱۳۹۴)، کنوانسیون‌های آنسیترال در مورد بروات و سفته‌های بین‌المللی، تهران: چتر دانش.
- ستوده تهرانی، حسن (۱۳۸۸)، حقوق تجارت، تهران: نشر دادگستر، جلد سوم، چاپ چهاردهم.
- صفایی، سیدحسین (۱۳۹۲)، قواعد عمومی قراردادها، تهران: بنیاد حقوقی نشر میزان، جلد دوم، چاپ هفدهم.
- صقری، محمد (۱۳۸۷)، حقوق اسناد بازرگانی، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم.
- صقری، محمد (۱۳۹۴)، ارزیابی کلی پیش‌نویس ضمیمه اول کنوانسیون برات و سفته بین‌المللی (آنسیترال)، مجله حقوقی، شماره دوازدهم، صفحه ۱۴۱ تا ۱۶۴.
- عبدی‌پور فرد، ابراهیم (۱۳۹۳)، حقوق تجارت، اسناد تجاری، تهران: انتشارات مجد، جلد سوم.
- عدل، مصطفی (۱۳۸۵)، حقوق مدنی، قزوین: انتشارات طه، چاپ دوم.
- [Http://www.dadrah.ir/danesh](http://www.dadrah.ir/danesh).
- [Http://treaties.un.org-pages-lon](http://treaties.un.org-pages-lon).
- [Https://www.jus.uio.no-doc](https://www.jus.uio.no-doc).
- [Https://legcarta.intracen.org/ir](https://legcarta.intracen.org/ir).